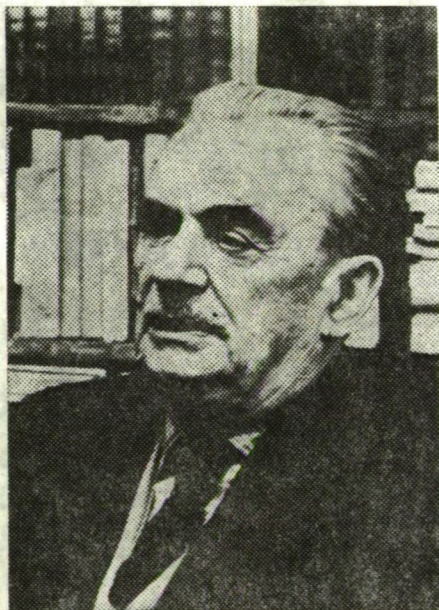

KATONA IMRE

Emlékezés Vásárhely szögény embörére: Kiss Lajosra, születésének századik évfordulóján

Szülővárosa ez év júniusában tudományos ülészak keretében méltó módon óhajtja megünnepelni — családi nevével ellentétesen — *nagy* fia születésének centenáriumát. Minden bizonnyal sok új szempont és adat kerül majd bemutatásra, és Kiss Lajos szellemében folyik tovább az általa megkezdett munka. Itt és most első-sorban az Ő egyetemes jelentőségére utalunk, élete és munkái általános tanulságait és eredményeit méltatjuk.

Hosszú és gazdag életet élt, nem könnyűt ugyan, de nem is éppen nyugtalan, úgyhogy lényegében ki tudott teljesedni, meg tudta valósítani önmagát. Csak nagyon

kevés műve maradt kéziratban, közöttük értékes és apró részletekbe menő önéletrajza. Reméljük azonban, ez sem várat magára sokáig.

Köztudott, hogy apró természetű ember volt — ez gyakran adott alkalmat ön-iróniára, kitűnő szavaló és előadó, úgyhogy majdnem színész lett, kacérkodott az újságírással is. Ámde Györffy István idejében észrevette Kiss Lajos népszerűségét, kiváló beleélő és megfigyelő készségét, és „elcsábította” a néprajznak. Kiss Lajos

nem tudta, mire is vállalkozott, hiszen akkor még nem voltunk ennyire „divatosak”, sem az állam, sem pedig a társadalom nem támogatta különösebben törekvéseinket. Nem volt még néprajz szak sem az egyetemeken, hanem tanfolyamok és megbeszélések, főként pedig a terepen végzett gyűjtés és a múzeumi gyakorlat révén lehetett a néprajzba bejutni. Kiss Lajos szorgosan végig is csinálta mindezt, még régészeti ismereteket is szerzett; ennek később különben nagy hasznát vette. Ám soha nem szakadtak meg a személyi és szakmai kapcsolatai sem a különféle művészetekkel és művészekkel, nem vált száraz szobatudóssá. Talán ennek köszönheti élvezetes stílusát, belülről való ábrázolásmódját, emberközelségét, a népszerűsítés magasabb fokú művelését, melyek miatt sokan őt írónak tartották, sőt a negyvenes években még *Erdei Ferenc* is annak tekintette: „Őt szerző van irodalmunkban, aki lényegesen tud mondani a paraszt társadalmi világ titkairól és sajátosan mind az őt író... *Móricz Zsigmond*, *Györfly István*, *Kiss Lajos*, *Veres Péter* és *Illyés Gyula*...” [*Erdei Ferenc: A magyar paraszttársadalom*. Bp. é. n. 166. old.]. Az irodalom és a tudomány ellentétességének szemléletében élő utódok — megfélekedve például *Bartók Béla* és *Kodály Zoltán* munkásságáról — *Kiss Lajost* szépírói vonásokkal is rendelkező, de másodrendű kutatónak tekintik, aki inkább csak a szülőföldjén nagy. Igazuk van-e?

Feleljenek maguk a tények! A szükséges szakmai ismeretek megszerzése után előbb *Hódmezővásárhelyen*, majd *Nyíregyházán* szolgált a múzeumban, mindvégig néprajzi kutatónak vallotta magát, és egyéb munkáit nem számítva — melyek egy részét el is moshatta az idő —, klasszikus értékű leírásokkal, tanulmányokkal és főként könyvekkel ajándékozott meg bennünket. Azt hiszem, e szakirodalmi munkássága a legmaradandóbb. Ezúttal csak ennek rövid bemutatására térünk ki.

Szorgos és kitartó terepmunka, levéltári búvárlatok és egyéb források feltárása után nagy gonddal írta meg dolgozatait és könyveit. A tények tisztelete jellemzi minden írásművét, melyeket épp ezért leíró jellegűeknek tartanak. *Kiss Lajos* azonban eljut az általánosításig, ebben legfőbb segítségére van emberközpontú látásmódja és a tárgyi világ jelenségeinek megelevenítése. Akár a vásárhelyi gyermekek sárjátékairól ír, akár pedig az asszonyok munkakörébe vágó baromfivélelésről, az áltélség, az eleven, közvetlen tapasztalat jellemzi sorait, de *egyéni* élményein túl képes be- dolgozni az adott társadalmi csoport *közösségi* élményeit, gondolatait és tapasztalatait is. Mi ez, ha nem általánosítás és tipizálás?

Elkíséri pl. a kaszát, a subát és egyéb mindennapi tárgyakat is „tündöklésüktől bukásukig”, amikor tehát fő feladatuknak már nem tudnak eleget tenni, és egyikük szar- vagy répavágóvá alakul át, másikuk pedig a kutya vackává degradálódik. Máskor pedig ketté tudja választani a fazekas egyéniségén belül is a mesterembert és a művészt, nagy figyelemmel a népi egyéniség kibontakozására és egyben korlátaira is. Összefoglalja a fazekasmunka lényegét: „embörzsírral (vagyis izzadsággal) készül az agyag”, állapítja meg. Feledhetetlenek azok a sorai, melyekben a mérges gőzöktől *szellemlátóvá vált*, vagyis hallucináló betegeket jellemzi.

Ismét máskor — művészeti ismereteit is felhasználva — a kun hímzést, a cifra- szűrt és egyéb diszes ruhadarabokat stb. írja le, továbbá a bútorokat is, kitekintve a társadalmi-gazdasági háttérre, és térben és időben is mindig pontosan elhelyezve vizsgált jelenségeit. Voltaképpen huzamos *nyíregyházi* tartózkodása ellenére is mind- végig *vásárhelyi* maradt, és most említett dolgozatait is később olyan gyűjteményes kötetekben adatta ki, melyek címében akkor is ott szerepelt szeretett szülővárosának neve, ha a kötetben belül éppen *rétközi*, *nyírségi* és egyéb témák is meghúzódnak. (*Vásárhelyi hétköznapiak*. Bp. 1958; *Vásárhelyi kistükör*. Bp. 1964.) Pedig dolgozott és írt épp eleget a Felső-Tisza vidékén is (Földművelés a Rétközön. Debrecen, 1929, A régi Rétköz. Bp. 1961), de ezek mind mennyiségben, mind pedig minőségben kissé elmaradnak a vásárhelyi témák, illetve művek mögött, holott évei nagyobb részét *Nyíregyházán* töltötte.

Ma úgy mondanánk: komplex módszerének és újdonságkeresésének egyik szép példája az élete vége felé írt kismonográfia: a *Vásárhelyi híres vásárok* (Szeged, 1956), mely mintegy nyitánya volt az utóbbi évtizedekben fellendült vásárnéprajzi

kutatásoknak. Itt már bőséges helyet kapott a *folklor* is, Kiss Lajos másik fő érdeklődési területe és erőssége. E téren legutóbb derült csak ki, hogy már a századfordulón összeállította 353 tételből álló saját daljegyzékét, melyből később válogatás-képpen a dallamokkal is ellátott *Régi népdalok Hódmezővásárhelyről* (Karcag, 1927) kis népdalfüzet született; benne olyan ritkaságokkal, mint például egy hiteles *sírató-ének*, előszava pedig végre funkcionális áttekintését adja a korabeli vásárhelyi dal-kultúrának. Az ő nyomdokain haladt később *Péczely Attila* népzenekutató is.

Kiss Lajos visszaemlékezéseiben, vegyes témájú tanulmányaiban összefoglalta a *Vásárhelyi művészéletet* (Bp. 1957) is, melyben többek között *Endre* Bélával és *Tornyai* Jánossal kialakult barátságának állít maradandó emléket. Itt és egyebütt is felfigyel a népi egyéniségekre: verselőkre, naiv festőkre, és kibontakozásuk korlátait, életpályájuk szükségszerű megrekedését kitűnő megfigyelőkészséggel tárja fel.

Most már van bizonyos látvatunk Kiss Lajos életműve jelentőségének felmérése és munkái súlypontozására is. Bárkit kérdeznénk meg, a felsorolt művek elé, tehát vitathatatlanul az *első helyre* tenné két klasszikus monográfiáját: *A szegény ember életé-t* (Bp. 1939) és ennek folytatását: *A szegény asszony életé-t* (Bp. 1943) is. A korabeli ismertetőik között ott van *Darvas* József, *Erdei* Ferenc, *Féja* Géza, *Kodolányi* János, *Móricz* Zsigmond, *Ortutay* Gyula és még többen mások; már e rangos névsor is jelzi a széles körű érdeklődést. A két mű 1955-ben egy kötetben ismét megjelent, Szabó Rozi a libapásztor című fejezete pedig tankönyvekbe is bekerült, sőt egyes részleteket 1961-ben angolra fordítottak. Kiss Lajos — elsőnek szakmánkban — 1948-ban főként e két művére kapta a *Kossuth-díjat*!

Számunkra ma már alig érthető, hogy e szegény emberek életéről szóló kézirat — *Móricz* Zsigmond és *Ortutay* Gyula támogató véleménye ellenére — évekig hevert íróasztalfiókokban, míg végül a *Magyarország felfedezése* című sorozat sikere ezt is világra segítette. A kortárs *Ortutay* így magyarázza a késés okát: „...a magyar néprajz nagyobb hatalmasságai aggódtak, hogy a mű elkanyarodik a szokásos leíró néprajzi írásoktól, s különösen, hogy alkalmas lesz minden politikai frázisnál alkalmasabb, a kietlen paraszti élet kegyetlen valóságának feltárására.” (*Ortutay* Gyula: Halhatatlan népköltészet. Bp. 1966. 204. old.) Pedig e két klasszikus néprajzi-szociográfiai monográfiában nyoma sincs az osztályharcos szemléletnek, még a népi írók szellemi áramlatába sem kapcsolódik be, „csak” utolérhetetlen finomsággal és hitelességgel tárja fel a szegény emberek addig alig ismert életét. Kiss Lajosnak e hárommillió koldus főbb típusairól adott körképe olyan nagy ívű, hogy *László* Gyula egyik lelkes méltatásában a világirodalom nagy eposzaihoz hasonlította. (*László* Gyula előszava a *Kiss* Lajos: *Vásárhelyi hétköznapiak* című, Bp. 1958-ban megjelent műve bevezetőjében, a 7. oldalon.) E gazdagság valóban páratlan, legfeljebb még *Tömörkény* István műveiben találkozzunk ennyi társadalmi típussal, de a szegény asszonyokról még ő sem ír oly gonddal és részletességgel, mint Kiss Lajos.

Ortutay Gyula a hivatalos néprajz „félelmét” ha talán kissé el is túlozta, annyi bizonyos, hogy a társadalom vizsgálata szakmánk mindmáig egyik leggyengébb ágazata. *Kiss* Lajos előtt írt már ilyen portrékat a vásárhelyi *Török* Károly és a szentesi *Ecseri* Lajos is, és ők *Tömörkény*-nyel együtt hatottak is szerzőnkre, de ilyen részletességgel és főként *belülről* ábrázolva még senki sem szólott róluk. Mind a vásárhelyi *Tárkány* Szűcs Ernő, mind pedig jómagam *Kiss* Lajos tanítványainak is valljuk magunkat; de hatott ő a most legutóbb megjelent társadalomnéprajzi monográfiákra is. (Elsősorban *Papp* Zoltán Sándor: *A beregdaróci emberek élete a századfordulón* című, Bp. 1975. művére gondolok.)

A kortárs ismertetőik világosan látták e klasszikus mű jelentőségét: ők is első-sorban a kép hitelességét, részletességét emelik ki, továbbá az egyén és társadalmi kapcsolatainak pontos feltárását, a mindig és mindenben emberközpontú látásmódját, és az említett belülről való ábrázolás meleg, emberi színeit. „Türelőm köll a szögénységön”, mondatja *Kiss* Lajos célszerű szögény embőreivel, akiknek egész életútját: születéstől a munkán, a családi életen át a halálig végigkíséri. Biztos szemmel igazodik el a legbonyolultabb alá- és fölérendelő munka- és egyéb viszo-

nyok között; a máról holnapra élő napszámosok, a különféle kisbérlok, a nehezen és a könnyebben élők minden típusa elvonul szemünk előtt. A szegény asszonyok gondjairól, a férfiakénál is nehezebb életükről szóló sorai a legmelegebbek. Mély humánumára vall, hogy minden típusának végigkíséri egész életútját, és a korabeli létbizonytalanság mélypontjára jutott öregekkel mondatja ki az e társadalmi körben kétszeresen nyomós igazságot: „nem jó mögöregödni, kedvesöm”.

Nemcsak mi, utódai, hanem Kiss Lajos maga is első helyre tette életműve egészén belül a szegény emberek életéről szóló írásait: „... a szegények életét élve, a belső nagy értéküket figyelve, panaszait hallva, örömeiket látva természetesen magától értetődik, hogy ösztönösen csakis ennek a sokat tűrő, dolgozó rétegnek a változatos élete vonzott, érdekelt, és akarva, nem akarva azok munkája, ősi foglalkozásának megörögzítése kíváncskozott tollamra...” írja visszaemlékezésében. (Vásárhelyi kistükör. Bp. 1964. 17—18. old.)

Kiss Lajos egyénisége és életműve esetében érdektelen kérdés, milyen hatásokat fogadott be, tartozott-e valamilyen iskolához, és tudományos módszerén mikor és mennyit finomított, mert *egyszeri és egyedi* jelenség ő, ugyanakkor osztályostársainak tudatos fokon való megtestesítője. Visszafogott szerénységgel ő maga így vall nagy „szerelméről”, a néprajztudományról: „... a magyar néprajzi tudománynak a szögény embőre voltam és vagyok, aki anyagot hord és köveket, téglákat talyicskáz össze, hogy ebből egykor felépüljön a néprajzi tudomány hatalmas hajléka.” (Vásárhelyi kistükör. Bp. 1964. 11.)

Szülővárosa emlékszóával, domborművel, síremléssel és több más jellel is áldozott emlékének, ámde — ahogy eleink mondták — minden ércnél maradandóbbak az ő klasszikus művei. Azt hiszem, nemcsak a lelkesültség íratta le *Ortutay* Gyulával *Atyáról* — ahogyan bizalmasan *Lajos bácsit* magunk között nevezük — a következő sorokat: „... az évek múlásával e szerény, kicsi ember, akit a nehéz évek súlya nem kímélt, egyre nőtt elöttünk és nőni fog halála után is... jelentősége tudományunk lényegének mind jobb megértésével egyre nagyobb lesz!” (*Ortutay* Gyula: Kiss Lajos temetésén. *Halhatatlan népköltészet*. Bp. 1966. 217.).

Ízlések és vélemények különbözhetnek, sőt akár önmagunk módszerét is számon kérhetjük másokon, de ez mit sem változtat Kiss Lajos művei értékén, amelyek már kiállották az idők próbáját!

POMOGÁTS BÉLA

A testvériség jegyében

AZ ERDÉLYI HELIKON ROMÁN ÉS SZÁSZ KAPCSOLATAI

A történelmi Erdély tapasztalatai és hagyományai nemzetiségi türelmet tanácsoltak, az együttélő népek testvériségének és művelődési kapcsolatainak eszméje a transzilván ideológia alapelvei közé tartozott. Kós Károly *Erdélye* meggyőző erővel mutatta be az együttélés kulturális hagyományait. „Erdélyt — állapította meg Szentimrei Jenő — nem lehet, nem szabad másként felfogni, mint népek és fajok keveredő medencéjének, [...] kicsiben egy egész nemzetközi társadalomnak.”¹ Asztalos Miklós is nyomatékosan utalt arra, hogy a kisebbségi történetírónak „keverékfajú